

Jiddisch – den felande länken i germansk ordföljdshistoria

I den germanska språkfamiljen utgör jiddisch ett slags typologisk länk mellan de nordgermanska och de västgermanska språken. Dess meningsbyggnad tycks vittna om ett grammatiskt system som en gång var gemensamt för de germanska forndialekterna, men som i de västliga och nordliga utvecklingsgrenarna blivit omstöpt på olika sätt.

Inledning

Man brukar säga att alla germanska språk utom engelska är så kallade V2-språk. V2 betyder att det tempusböjda verbet (V) alltid står senast på andra plats (2) i huvudsatser. Under (1) nedan visas hur denna V2-regel manifesterar sig i fyra germanska påståendesatser, två nordgermanska (svenska och isländska) i (1a-b) och två västgermanska (tyska och nederländska) i (1c-d). I samtliga fall kommer här motsvarigheterna till svenskans *har* (*hef/habe/heb*) direkt efter det inledande adverbiallet, vilket innebär att vi får så kallad inversion mellan verb och subjekt. Det betyder att den annars raka ordföljden (*jag har, ég hef, ich habe, ik heb*) blir omvänd, så att verbet hamnar just på andra plats. Engelskan behåller som bekant den raka ordföljden i motsvarande sammanhang, vilket innebär att verbet hamnar på tredje plats (V3); se exempel (2).

- (1)
- a. Nu har jag sett dig.
 - b. Nú hef ég séð þig.
 - c. Jetzt habe ich dich gesehen.
 - d. Nu heb ik je gezien.
- (2) Now, I have seen you.

I direkta frågor gäller emellertid V2-regeln även för engelska. Det framgår i (3), där engelskan uppvisar inversion (se (3e)) precis som de andra fyra språken (se (3a-d)). Ibland kallar man engelska för ett partiellt V2-språk, därför att det delvis (nämligen i frågor) betar sig lika V2-mässigt som övriga medlemmar av den germanska familjen.

- (3)
a.	Vad har du sett?
b.	Hvað hefur þú séð?
c.	Was hast du gesehen?
d.	Wat heb je gezien?
e.	What have you seen?

Blickar man bortom dagens standardspråk blir V2-variationen mer komplex. Exempelvis var V2-regeln mer generell i äldre engelska, vilket illustreras i den fornengelska sekvensen i (4), där det inledande adverbialt (*þa* 'då') framkallar inversion (*gemette he* 'mötte han') på samma sätt som i t.ex. svenska. Exemplet är hämtat från Kroch och Taylor (1997); det kommer ursprungligen från munken Ælfric of Eynshams religiösa skrifter från slutet av 900-talet.

- (4)
<i>þa</i>	<i>gemette</i>	<i>he</i>	<i>sceaðan</i>
då	mötte	han	rånare

Om vi å andra sidan tar hänsyn till den nutida svenska som talas i de större städernas förorter kan vi inte längre hävda att det alltid krävs inversion efter inledande adverbial. Det förortssvenska exemplet i (5) uppvisar nämligen samma ordföljd efter *nu* som modern engelska efter *now* (jfr (2)); just denna sats är yttrad av fotbollssikonen Zlatan Ibrahimovic i dokumentären "Zlatan – för Sverige i tiden" från 2018.

- (5)
- nu jag är felvänd mot målet*

Inte ens frågor, där V2-regeln framstår som allra mest robust (jfr enhetligheten i (3)), är helt fredade från V2-uppluckring. Många norska dialekter tillåter faktiskt, parallellt med V2, också V3-ordföljd i direkta frågeordsfrågor, vilket vi kan se i (6); denna fråga är ställd av en informant från Lakselv i Finnmark, och transkriptionen av den är hämtad från Westergaard et al. (2017).

- (6)
<i>kæmm</i>	<i>dækker</i>	<i>har</i>	<i>i</i>	<i>nåssjk?</i>
vem	ni	har	i	norska

Låt oss nu åter rikta vår uppmärksamhet mot exemplen i (1) och (2), fast denna gång mot ordföljden i slutet av satserna: mellan objekten, dvs. *dig*, *þig*, *dich*, *je* respektive *you*, och de infinita huvudverben, dvs. *sett*, *séð*, *gesehen*, *gezien* och *seen*. Tar vi fasta på den inbördes ordningen mellan dessa led grupperar sig språken på ett annat sätt än om V2-regelns tillämpning får utgöra indelningsgrund. Istället för engelskan för sig (delvis V2) och de

övriga i en jättegrupp (generell V2), hamnar nu svenskan och isländskan (i likhet med de andra nordgermanska språken) i samma grupp som engelskan: objektet (*dig/big/you*) kommer här efter huvud verbet (*sett/séð/seen*). I de övriga västgermanska språken (nederländska, tyska) har man däremot objektet (*dich/je*) före verbet (*gesehen/gezien*). Språk där objektet (O) kommer före det infinitiva huvud verbet (V) brukar kallas för OV-språk, och språk där O kommer efter V för VO-språk.

VO-språk, OV-språk och jiddisch

Germanska språk behöver inte vara antingen VO-språk eller OV-språk, även om det kan se ut så efter språkjämförelsen hittills. Det finns nämligen ett germanskt språk som nyanserar bilden, nämligen jiddisch. Jiddisch är ett V2 språk, precis som alla de andra germanska språken också är (mer eller mindre). Dock kan man på jiddisch variera ordningen mellan objekt och huvudverb på ett sätt som man inte kan göra i de andra språken. I den germanska språkfamiljen i övrigt är det, som vi sett, antingen VO eller OV, men aldrig båda.

Denna rigiditet exemplifieras i (7) och (8) nedan med VO-språket svenska och OV-språket tyska. Som tidigare har vi här ett tempusböjt hjälpverb (*har/hat*) på andra plats och ett kluster av objekt och infinitiv huvudverb i slutet av satsen. Denna satsens avslutning brukar kallas för verbfras, förkortat VP efter engelskans *Verb Phrase*. Det är i VP:n som den grundläggande ordföljdskillnaden mellan OV-språk och VO-språk manifesteras. Att svenskan är ett VO-språk framgår således av att *gett* bara kan placeras först i den av klammerparenteser omslutna sekvensen som utgör VP:n i (7a). Står *gett* istället sist, som i (7b), är satsen ogrammatisk och markeras här med asterisk. Att tyskan däremot är ett OV-språk indikeras av att *gegeben* måste vara just verbfrasens sista led; se (8a-b).

(7)	a.	<i>Max har</i> [_{VP} <i>gett Rebecka boken</i>]	VO
	b.	* <i>Max har</i> [_{VP} <i>Rebecka boken gett</i>]	OV
(8)	a.	* <i>Max hat</i> [_{VP} <i>gegeben Rebecka das Buch</i>]	VO
	b.	<i>Max hat</i> [_{VP} <i>Rebecka das Buch gegeben</i>]	OV

I jiddisch kan emellertid både den svenska och den tyska ordföljden förekomma, och dessutom en tredje där ett av de två objekten föregår och ett annat kommer efter verbet, dvs. OVO-ordföljd. Denna syntaktiska mångsidighet illustreras i (9); exemplen är ursprungligen från Diesing (1997) och något förkortade här.

(9)	a.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>gegebn Rifken dos bukh</i>]	VO
	b.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>Rifken dos bukh gegebn</i>]	OV
	c.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>Rifken gegebn dos bukh</i>]	OVO

Vore det inte för jiddisch kunde man alltså tro att OV och VO är två sidor av samma mynt, ett mynt som bara kan visa en sida åt gången. Eller annorlunda uttryckt, att OV och VO står i så kallad komplementär distribution, dvs. att språk kan välja en och endast en av dem. Tidigare forskning har också ofta betraktat ordföljdsvariationen i jiddisch som ett slags avart, som inte riktigt passar in i vare sig VO-facket eller OV-facket. Exempelvis klassificerar Diesing (1997) jiddisch som ett VO-språk med vissa OV-undantag, medan Geilfuss (1991) istället analyserar det som ett OV-språk, som kan tillåta en del VO-mönster.

På senare tid har Haider (2014) dock argumenterat för att den ordföljdsvariation inom VP:n som jiddisch uppvisar istället måste betraktas som den mest ursprungliga av de idag förekommande germanska systemen, och den utveckling som de andra germanska språken genomgått till att bli renodlade VO-språk eller renodlade OV-språk som sekundär.

Går vi bakåt i historien är heller inte möjligheten att inom verbfrasen tillåta både VO och OV och kombinationer därav (som i jiddisch) längre något märkligt undantag som det ser ut att vara idag. Tvärtom kan kombinationsordföljden OVO, som idag bara finns i jiddisch, beläggas i alla germanska fornspråk. Ett fornhögtyskt exempel från Haider visas i (10) nedan. Det är skrivet av benediktinermunken Notker Labeo i slutet av 900-talet. Precis som i (9c) flankeras här verbet (*scûofen*) av två objekt (*búrg-réht* respektive *demo líute*) i VP:n.

(10) *tánne sie* [_{VP} *búrg-réht scûofen demo líute*] OVO
 att de borg-rätt skapade det folk
 'att de gav folket borgrätt'

Detta äldsta germanska ordföljdssystem, konserverat bara i jiddisch, kallar Haider för T3, vilket står för typ 3. Det rör sig alltså inte om någon av de två yngre typerna OV eller VO, som dominerar den germanska familjen idag. I ett T3-språk är verbets position inom VP:n inte fixerad, utan det kan stå både initialt (som i VO-språk) och finalt (som i OV-språk). Dessutom kan det stå medialt (som i (9c) och (10)), en position som endast T3-systemet tillåter.

Från T3 till OV/VO (eller inte)

Man kan fråga sig varför den ursprungliga T3-ordföljden i de flesta fall gått förlorad. Enligt Haider blir det germanska T3-systemet sårbart så snart V2-ordföljden slår igenom. Som vi såg inledningsvis innebär V2-ordföljd att satsens finita verb placeras senast som satsens andra led. I satser med enkelt tempus, t.ex. presens, finns det då inget verb i verbfrasen som indikerar dess inre struktur. Exempelen i (7-8) ovan, fast med huvud verbet tempusböjt i presens, ger således ingen skillnad mellan tyska (OV), svenska (VO) och jiddisch (T3):

(11) a. *Max ger* [_{VP} *Rebecka boken*]
 b. *Max gebt* [_{VP} *Rebecka das Buch*]
 c. *Maks git* [_{VP} *Rifken dos bukh*]

När satsens enda verb står i V2-position som i exemplet här i (11) går det helt enkelt inte att avgöra var verbet skulle ha stått om det hade stått kvar inne i verbfrasen. V2-satser är med andra ord kompatibla med såväl det ursprungliga T3-systemet (med varierande verbplacering) som med de sekundära OV-eller VO-system där verbets position är fixerad.

Typiskt väljer alltså de germanska språken någon av dessa fixerade system. Man kan möjligen tolka den utvecklingen som en effekt av en generell strävan hos språkbrukare att i så hög grad som möjligt undanröja strukturell flertydighet. Skulle VP:n i (11) tolkas som T3 tvingas man betrakta verbets underliggande position som oklar. Men om VP:n tolkas som OV eller VO undanröjs den strukturella oklarheten, eftersom en sådan tolkning innebär att man bestämt sig för att verbet skulle ha stått först (VO) eller sist (OV) om det hade stått kvar i verbfrasen.

Varför har då inte jiddisch utvecklats som de andra germanska språken? Svaret på den frågan är, menar Haider, att talare av jiddisch, till skillnad från talare av andra germanska språk, varit i lång och intensiv kontakt med talare av något slaviskt majoritetsspråk; jiddisch har ju haft sitt huvudsakliga utbredningsområde på slaviskt språkområde i centrala och östra Europa. Och de slaviska språken är T3-språk, vilket illustreras med nutida ryska exempel i (12). Som vi kan se är det möjligt med såväl VO-ordföljd och OV-ordföljd ((12a-b)) som med OVO-ordföljd ((12c)).

(12)	a.	<i>čto Maša [v_{VP} pokazyvaet Petru svoj dom]</i>	VO
		att Maja visade Peter sitt hus	
	b.	<i>čto Maša [v_P Petru svoj dom pokazyvaet]</i>	OV
	c.	<i>čto Maša [v_P Petru pokazyvaet svoj dom]</i>	OVO

Vi får då tänka oss att närvaron av ordföljd som i (12) i den miljö där jiddisch talades har motverkat det vägval mellan VO och OV som de andra germanska språken alla har gjort i V2-ordföljdens fördunklande kölvatten. Oklar VP-struktur (som i (11)) har helt enkelt inte haft så stor effekt bland jiddischtalare, eftersom alla de varierande VP-placeringar av verbet som T3-systemet tillåter har varit tillgängliga för dem indirekt, i det slaviska majoritetsspråk som omgett dem.

T3-systemets möjligheter dröjer sig faktiskt kvar även i de andra germanska språken långt efter att den underliggande grammatiken har förändrats. I slutet av nästa avsnitt ska vi titta närmare på sådana T3-rester i äldre nysvenska och medellågtyska.

T3-ordföljd och rester därav

I T3-språket jiddisch finns det en rad möjligheter att ordna objekt och verb. Vilka möjligheter som är vanligast i praktiken varierar, men i moderna jiddischtexter brukar mönster som också är gångbara i VO-språk vara mest frekventa. Exempelvis har Santorini

(1993) undersökt ordföljden i Immanuel Olsvangers anekdotsamling *Royte Pomerantsen* från 1947 och funnit att hela 94 % av satserna har en ordföljd som också är kompatibel med en VO-grammatik.

Frågar man modersmålstalare vad som faktiskt vore möjligt – även om det kanske är ovanligt – är det dock uppenbart att syntaxen är långt mer flexibel i jiddisch än i de andra germanska språken. I Vikner (2002) undersöker författaren ordföljden i en rad nutida germanska språk och dialekter genom att samla in modersmålstales intuitioner om olika konstruerade exempel. Vikner har bitt sin jiddischtalande informant – en man från Toronto, född 1927 – att bedöma meningarna i (13) nedan, där objektet *a hoyz* 'ett hus' (O), hjälpverbet *vil* 'vill' (V_{hj}) och huvudverbet *koyfn* 'köpa' (V_{huv}) ordnas på fem olika sätt. Informanten tyckte att samtliga ordföljder var fullt grammatiska men påpekade samtidigt att det föll sig mest naturligt för honom att använda ordföljderna i b- och c-exemplen.

(13)	a.	<i>az Jonas a hoyz koyfn vil</i>	O V _{huv} V _{hj}
	b.	<i>az Jonas vil koyfn a hoyz</i>	V _{hj} V _{huv} O
	c.	<i>az Jonas vil a hoyz koyfn</i>	V _{hj} O V _{huv}
	d.	<i>az Jonas a hoyz vil koyfn</i>	O V _{hj} V _{huv}
	e.	<i>az Jonas koyfn vil a hoyz</i>	V _{huv} V _{hj} O

Om informanter med VO-språket svenska eller OV-språket tyska som modersmål bedömer motsvarande ordföljdsvarianter blir utfallet ett helt annat. Som vi ser i (14) och (15) nedan är möjligheterna i svenska och tyska synnerligen begränsade (fast på olika sätt). Här är det enbart en av de fem ordföljderna som är grammatisk: b-exemplet i svenska respektive a-exemplet i tyska.

(14)	a.	<i>*att Jonas ett hus köpa vill</i>	O V _{huv} V _{hj}
	b.	<i>att Jonas vill köpa ett hus</i>	V _{hj} V _{huv} O
	c.	<i>*att Jonas vill ett hus köpa</i>	V _{hj} O V _{huv}
	d.	<i>*att Jonas ett hus vill köpa</i>	O V _{hj} V _{huv}
	e.	<i>*att Jonas köpa vill ett hus</i>	V _{huv} V _{hj} O
(15)	a.	<i>dass Jonas ein Haus kaufen will</i>	O V _{huv} V _{hj}
	b.	<i>*dass Jonas will kaufen ein Haus</i>	V _{hj} V _{huv} O
	c.	<i>*dass Jonas will ein Haus kaufen</i>	V _{hj} O V _{huv}
	d.	<i>*dass Jonas ein Haus will kaufen</i>	O V _{hj} V _{huv}
	e.	<i>*dass Jonas kaufen will ein Haus</i>	V _{huv} V _{hj} O

Begränsningen till b-varianten i (14) och a-varianten i (15) kan ses som fulländningen av det VO- respektive OV-spår som föregångarna till de moderna språken svenska och tyska en gång slog in på. Under tidigare skeden finner vi emellertid mer variation, både bland VO-språk och bland OV-språk. Kring år 1500 är vi tillräckligt långt framme i den germanska språkhistorien för att valet mellan VO och OV ska vara träffat: de nordgermanska

varieteterna vandrar nu längs VO-spåret och de flesta västgermanska varieteter längs OV-spåret.

I texter på sådana tidiga VO- och OV-språk går det emellertid att finna fler av varianterna i (14) och (15) än vad vi gör i nutida svenska och tyska. I (16) nedan visas två äldre exempel av detta slag, ett exempel på äldre nysvenska från mitten av 1500-talet på d-varianten (i (16a)) och ett exempel på medellågtyska från slutet av 1400-talet på e-varianten (i (16b)). Båda är hämtade från Petzell (2016); ursprungligen kommer det svenska exemplet från Peder Swarts krönika om Gustav Vasa, det tyska från Andra Moseboken i *Lübecker Bibel*.

(16)	a.	<i>huad han och thet wille seia</i>
om han också det ville säga
'om han också ville säga det'	O V _{hj} V _{huv}
	b.	<i>dar ynne du don werst de tekene</i>
där inne du göra ska de tecken
'varmed du ska utföra miraklen'	V _{huv} V _{hj} O

Hur kan det då komma sig att ett VO-språk tillåter att objektet (*thet*) kommer före alla verb (*wille seia*) och tvärtom, att ett OV-språk tillåter att objektet (*de tekene*) kommer efter alla verb (*don werst*)? I Petzell (2016) argumenterar jag för att det i fall som dessa rör sig om en ett slags ytliga modifieringar av den grundläggande VO- respektive OV-ordföljden, ofta för att förbättra satsens informationsstruktur. I det svenska exemplet har således ett lätt pronomenobjekt placerats tidigt i satsen, och i det tyska har istället ett mer innehållstungt objekt placerats sist. Den underliggande strukturen är emellertid opåverkad. Det illustreras i (17) nedan av att objekten har sin underliggande position i verbfrasen (här markerat med genomstruken text) men sin faktiska placering utanför verbfrasen. Motsvarigheterna på jiddisch (se (13d-e) ovan) är emellertid grundläggande ordföljdsmonster båda två, eftersom T3-systemet alltså tillåter olika placeringar av verb och objekt inom VP:n; se (18a-b).

(17)	a.	O V _{hj} V _{huv} på äldre nysvenska: <i>thet</i> [VP <i>will seia thet</i>]
	b.	V _{huv} V _{hj} O på medellågtyska: [VP <i>de tekene don werst</i>] <i>de tekene</i>
(18)	a.	O V _{hj} V _{huv} på jiddisch: [VP <i>a hoyz vil koyfn</i>]
	b.	V _{huv} V _{hj} O på jiddisch: [VP <i>koyfn vil a hoyz</i>]

Att ordföljdsvariation som numera kräver ett T3-system finns kvar i någon mån i VO- och OV-språkens tidiga historia är faktiskt vad man kan förvänta sig. När språk förändras är det snarast regel att äldre mönster dröjer sig kvar, fast i ny strukturell skepnad. Skälet därtill är det närmast triviala faktum att när barn tillägnar sig språk strävar de efter att skapa sig ett grammatiskt system som kan generera just sådana satser och meningar som den äldre generationen använder. Det betyder inte nödvändigtvis att barnens grammatiska system

blir identiskt med den äldre generationens system, utan bara att de olika systemen ska kunna frambringa någorlunda likartade språkbruk.

Låt oss ta övergången från ett T3-system till ett system med fixerad VP-syntax (VO eller OV) som exempel. Att T3 kan övergå till VO eller OV betyder i praktiken att det är möjligt för ett barn att skapa en VO- eller en OV-grammatik på basis av de mönster som en förälder med ett T3-system producerar. Den rent strukturella förändringen är med andra ord abrupt. Det är dock knappast tänkbart att redan en första generation av språkbrukare med en fixerad VP skulle kunna vara lika rigida i sin inställning till de olika varianterna i (14) och (15) som nutida svenskar och tyskar är. Istället får vi tänka oss att denna första generation med fixerad VP har tillgripit just den sortens sekundära syntaktiska operationer som vi har exempel på i (17) för att på så vis kunna ansluta till den äldre generationens friare ordföljd.

Med tiden har variationsmöjligheterna emellertid kommit att begränsas allt mer; ofta har den utvecklingen kommit att påskyndas av en likriktande språkvård. I modern svenska kan vi inte längre placera objekt före verben (**om han det ville säga*), och i modern tyska (inklusive de lågtyska dialekterna i norr) fungerar det inte att placera objekt efter verb (**womit du tun wirst die Zeichen*). Dessa T3-konserverande operationer har alltså slutligen gått förlorade.

Svenskpåverkad jiddisch?

I förra avsnittet hämtade vi våra jiddischexempel från Nordamerika. Låt oss avslutningsvis fundera över jiddisch i Sverige, närmare bestämt vilket syntaktiskt tryck språket kan tänkas utsättas för från svenskan, och – inte minst – vilka möjligheter som jiddisch har att anpassa sin ordföljd. Vi har sett att jiddischgrammatiken har potential att generera långt större ordföljdsvariation än exempelvis svenska. Av de fem varianterna i (13) var det ändå blott två som Vikners kanadensiske informant uppfattade som helt omarkerade. Man kan fråga sig om resultatet blivit detsamma om man konsulterat en jiddischtalande i Sverige. Ifall svensk jiddisch har påverkats syntaktiskt av svenskan väntar vi oss under alla omständigheter att den enda variant som svenskans tillåter, nämligen b-varianten, ska dominera. Det återstår att undersöka huruvida så verkligen är fallet.

Av: Erik Magnusson Petzell

Referenser

- Diesing, Molly 1997. Yiddish VP order and the typology of object movement in Germanic. *Natural Language and Linguistic Theory* 15: 369-427.
- Haider, Hubert 2014. The VO-OV split of Germanic languages - a T3 & V2 production. *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis*, 57-79.
- Kroch, Anthony och Ann Taylor 1997. Verb Movement in Old and Middle English: Dialect Variation and Language Contact. I: Ans von Kemenade och Nigel Vincent (red.), *Parameters of Morphosyntactic Change*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 460-494.
- Geilfuss, Jochen 1991. Jiddisch als SOV-Sprache. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 9:112, 170-183.
- Petzell, Erik M. 2016. Low German with a Swedish twist. On contact-induced word order transfer in the 15th century. *Ampersand* 3, 143-150.
- Santorini, Beatrice 1993. Jiddish als gemischte OV/VO-Sprache. I: Werner Abraham och Josef Bayer (red.), *Dialektsyntax*, (Sonderheft 5, Linguistische Berichte), Westdeutscher Verlag, Opladen, s. 230-245.
- Westergaard, Marit, Øystein A. Vangsnes och Terje Lohndal 2017. Variation and change in Norwegian *wh*-questions. The role of the complementizer *som*. I: David Håkansson, Ida Larsson och Erik M. Petzell (red.), *Syntactic variation and change*, Special issue of *Linguistic Variation* 17:1, 8-43.
- Vikner, Sten 2002. Verb movement variation in German and optimality theory. Habilitationsavhandling, Tübingens universitet.